

M. COLL I ALENTORN

LES CRÒNIQUES UNIVERSALS CATALANES

Donem el nom de cròniques universals a aquelles que, dins el conjunt de la nostra historiografia medieval, aspiren a narrar la història del món conegut o almenys de les seves parts més importants.

Encara que aquest gènere té a casa nostra la seva època de floració dins el segle *xiv* i la primera meitat del *xv*, podem trobar-li antecedents de la més remota antiguitat. Precisament el més antic historiador fill del nostre país de què tenim notícia —Dextre, fill de sant Pacià, bisbe de Barcelona— fou, segons testimoni de sant Jeroni, de qui era gran amic, autor d'una història universal 'avui perduda¹. Després de Dextre, que escrivia a la fi del segle *iv*², trobem en les nostres obres historiogràfiques un marcat interès per les coses que s'esdevenen més enllà del nostre àmbit cultural i polític. I així, abans de la invasió sarraïna, podem veure Joan de Bícjar, bisbe de Girona, interessar-se en la seva crònica, escrita a la fi del segle *vi*, pels fets esdevinguts a Roma, a Constantinoble, a la Mauritània, a Alexandria o als confins de Pèrsia³. I després d'aquella invasió podem observar que una de les més vetustes entre les nostres manifestacions historiogràfiques, els crònicons o annals, s'eleven molt sovint per damunt d'una explicable visió localista i observen amb atenció el que s'esdevé força més enllà de les nostres fronteres. Els crònicons de la família ripollesa, iniciats durant el segle *xi* en el nostre monestir pirinenc, situat en una vall estreta i isolada, no parlen solament dels comtes de Barcelona o dels altres comtats catalans, sinó que es refereixen sovint als emperadors

1. J.-P. Migne, *Patrologia. Series latina*, XXIII (París, 1883), *Sancti Eusebii Hieronymi De viris illustribus liber ad Dextrum praefectum Praetorio*, cols. 631 i 755.

2. Era contemporani de sant Jeroni, el qual li dedicava *De viris illustribus*, tancat l'any catorzè de l'emperador Teodosi, o sigui el 392.

3. *Iohannis abbatis Biclarenensis Chronica. MGH. Auctorum antiquissimorum*, XI, pars I, *Chronica minora saec. IV, V, VI, VII*, II, pàgs. 211 ss.

romans, als papes, als reis francs i als aragonesos anteriors a la unió amb Catalunya, als reis de Navarra i de Lleó i Castella, als emperadors germànics i als episodis més destacats de les Croades ⁴.

Dintre aquests antecedents de les nostres cròniques universals podem esmentar, com un pas més endavant, la traducció catalana del *Chronicon Pontificum et Imperatorum* del dominicà polonès Martí de Troppau, escrit dins la segona meitat del segle XIII i traduït a la nostra llengua segurament a les darreries de la mateixa centúria ⁵.

Però la primera crònica universal nostra que tingué, almenys en la intenció, el caràcter de tal, no apareix fins el 1345, quan, per iniciativa dels consellers de la ciutat de Barcelona, fou feta una compilació jurídica d'interès barceloní, precedida d'una col·lecció de textos historiogràfics, entre els quals es troba una mena d'esquema de crònica universal redactat en llatí a base de la Bíblia, de Josefus, l'historiador latino-judaic del segle I, de les llistes dels emperadors romans i germànics fins a Lluís V (1314-1347) i de les dels papes fins a Climent VI (1342-1352) ⁶.

Pocs anys després, el 1360, Perè *el Cerimoniós*, tan preocupat sempre per completar el quadre cultural de la Catalunya del seu temps, encarregava al dominicà rossellonès fra Jaume Domènec la composició d'una crònica universal que va rebre el nom de *Compendi historial*. L'obra fou deixada incompleta pel seu autor a la seva mort i potser continuada pel seu company d'orde fra Antoni Ginebreda, a qui el rei en féu l'encàrrec el 1386. En foren escrites quatre parts, que agafen fins a l'any 626. D'aquestes parts avui hem perdut la primera, que encara fou vista per l'erudit valencià Jaume Villanueva al convent de predicadors de València al començament del segle passat ⁷.

4. Veg. especialment el cronicó *Rivipullense I* a Villanueva, *Viage*, V (Madrid, 1806), pàgs. 241 ss.; i el *Rivipullense II*, ms. 588 (antic 20-3-12) de la Bibl. Universitària de Barcelona.

5. Jaume Massó i Torrents, *Historiografia de Catalunya durant l'època nacional*, "Revue Hispanique", XV (1906), pàgs. 501 ss.

6. Ms. L. 9 de l'Arxiu Històric Municipal de la Ciutat de Barcelona, ff. 16 d a 21 a; i també ms. L. 10 del mateix arxiu, ff. xx a a xxv b. El títol d'aquest text és *Cronica ut in Lucha, Genesi et Paralipomenon*.

7. Jaume Massó i Torrents, *Exposició d'un pla de publicació de les cròniques catalanes* (Barcelona, 1912), pàgs. 27 ss., dona com a conservada només la segona part (ms. esp. 186 de la Bibl. Nat. de París). J. Domínguez Bordona, *Catálogo de los manuscritos catalanes de la Biblioteca Nacional* (Madrid, 1931), pàgs. 80 ss., diu retrobar la tercera part (ms. 11.518 de la dita Bibl. Nacional); en realitat aquest manuscrit conté també la quarta part. Falta, doncs, només la primera. Jaume Domènec o Domenge morí el 1384. Antoni Ginebreda morí a Atenes, d'on era arquebisbe, el 22 de setembre del 1392.

Aquesta crònica universal es basa principalment en el *Speculum historiale* del dominicà francès Vicenç de Beauvais, acabat d'escriure el 1244 o potser el 1254. En el seu treball de traducció i adaptació, Jaume Domènec ens dona a casa nostra el primer exemple que conservem d'una prosa llatinitzant a ultrança que després fou amplament usada en diversos textos historiogràfics i d'altra mena, i especialment en algunes cròniques universals. L'hipèrbaton, l'ús abusiu dels participis presents, les oracions participials traduint ablatius absoluts i els abundosos llatinismes de lèxic són els trets principals d'aquesta prosa. Aquest tipus de prosa el retrobarem més endavant, ja en ple segle xv, en altres gèneres literaris, com per exemple en la traducció de les *Paradoxes* de Ciceró feta pel mallorquí Ferran Valentí, però en la historiografia la seva aparició és força més matinerana. A Castella apareix bastant més tard, ben avançada la quinzena centúria, amb noms com els del marquès de Santillana, Enric de Villena, Juan de Mena, Rodríguez del Padrón i l'Arxiprest de Talavera, alguns d'ells prou influïts per la nostra cultura. És clar que en el cas del *Compendi historial*, com en el d'altres cròniques que estudiarem a continuació, no es pot parlar encara d'influència humanística, puix que no es tracta d'una traducció del llatí clàssic, sinó del medieval, però és evident que hi ha en Jaume Domènec com en els seus seguidors un desig d'adaptar la prosa catalana a les normes de la llatina, que no prové d'un imperfecte coneixement del llatí o de la llengua pròpia —cosa insospitable en un home de vasta cultura com Domènec, autor de diverses obres llatines⁸ i preceptor de l'infant Joan, el futur *Amador de la gentilesa*—, sinó d'un propòsit estilístic ben deliberat.

Poc després de la redacció del *Compendi historial* era traduïda en una prosa de característiques semblants la *Crònica universal* de Guillem de Nangís, monjo de Sant Dionís de França. Es tracta d'una extensa crònica que agafa fins al matrimoni d'Isabel, filla de Felip el Bell, rei de França, amb Eduard II d'Anglaterra, el 1308. Si tenim present que Guillem de Nangís morí el 1300, hem de creure que la

8. És autor d'una *Genealogia regum Navarre et Aragonie et comitum Barchinone*, començada el 1379 i acabada el 1380. Aquest mateix any va escriure una *Genealogia regum Francorum*. Ambdues són al ms. 246 de la Bibl. de Catalunya. Jaume Domènec fou preceptor i predicador de l'infant Joan, mestre en teologia, inquisidor del regne de Mallorca i dels comtats de Rosselló i Cerdanya, mestre del seu Orde per a la província de Provença i provincial d'Aragó el 1363 i traductor dels *Stratagemata* de Frontí el 1369. Antoni Ginebreda fou confessor de l'infant Jaume de Mallorca entre 1358 i 1362, traductor de Boeci en aquest mateix any, prior de Santa Caterina de Barcelona el 1390 i, aquest mateix any, arquebisbe d'Atenes.

seva obra havia estat objecte d'una continuació abans d'arribar a les mans del traductor català. Pere Bohigas ha insinuat la possibilitat que aquesta traducció fos la que s'estava fent el 1362 per ordre del Gran Mestre de Rodes Joan Ferrandis d'Herèdia, i que és citada en una lletra de Pere *el Cerimoniós* adreçada a aquell el 21 de maig de l'any esmentat⁹.

Cronològicament hem de col·locar a continuació una altra crònica escrita en prosa més normal i coneguda amb el nom de *Gènesi d'Es-cryptura*, no gaire apropiat al seu contingut. Es tracta d'una crònica universal que agafa fins al temps de Constantí *el Gran* i que presenta un gran predomini dels temes bíblics, amb considerable influència de les llegendes apòcrifes, i amb alguns additaments d'història romana i eclesiàstica. Sembla haver estat redactada cap al 1400, potser traduint-la o adaptant-la d'un original provençal, encara que això no és massa segur¹⁰.

Pocs anys més tard, el 1407, era redactada la més extensa de les cròniques universals catalanes avui conegudes. Ens referim al *Flos mundi*, que agafava fins al temps del rei Martí, però que en l'únic manuscrit que ens l'ha conservat s'atura per mutilació en l'episodi del desafiament de Bordeus en el regnat de Pere *el Gran*. És una obra escrita prenent per base la traducció abans esmentada de l'obra de Guillem de Nangis i les cròniques de Desclot i de Pere *el Cerimoniós* pel que pertany a la història catalana. Ultra els procedents d'aquests textos hi ha gran quantitat d'elements derivats de fonts molt diverses, catalanes les unes, com la *Crònica d'Espanya* atribuïda a Pere Ribera de Perpinyà¹¹, forasteres les altres, com la *Crònica universal* francesa

9. Ms. 10.235 de la Bibl. Nacional de Madrid. Veg. Pere Bohigas, *Notas sobre algunas crónicas catalanas contenidas en manuscritos de la Biblioteca Nacional*, "Revista de Bibliografía Nacional", II (1941), pàgs. 72 ss.

10. Mss. esp. 46 i esp. 541 de la Bibl. Nat. de París. Aquest darrer fou escrit el 1451 per Guillem Serra, i editat per Miquel Victorià Amer el 1873. Veg. Pere Bohigas, *El repertori de manuscrits catalans de la Fundació Patxot*, EUC, XV (1930), pàgs. 215 ss.

11. En el nostre treball *Un passionari hispànic en una crònica medieval catalana*, comunicació al II Congrés litúrgic de Montserrat, III (Montserrat, 1967), pàg. 197, nota I, creiem justificar la substitució del tradicional "Perpejà" per "Perpinyà". Per tractar-se d'un estudi relativament poc accessible, reproduïm a continuació el contingut de l'esmentada nota: "NICOLÁS ANTONIO, *Bibliotheca Hispana Vetus*, II, Madrid, 1788, p. 57 s. Antonio no diu «Perpinyà», sinó «Perpejà», però em sembla segur que el circumflex damunt la «a» és un recurs gràfic per a representar la ratlla que en els mss. medievals indica la supressió d'una «n». Es tractaria, doncs, d'un «Perpenjà» equivalent a «Perpenyà», forma antiga del modern «Perpinyà». Cal, doncs, dir Pere Ribera de Perpinyà, i no de Perpejà com va transcriure Massó i Torrents i van copiar tots

atribuïda a Gaucher de Denain. Basada com és en la ja citada traducció catalana del text de Guillem de Nangís, el seu estil és fortament llatinitzant, no solament en els passatges procedents d'aquesta traducció, sinó també, encara que menys accentuadament, en molts d'altres ¹².

Entre 1410 i 1419 cal situar una traducció catalana d'una crònica universal francesa, el nucli inicial de la qual ha estat atribuït a Gaucher de Denain, escriptor flamenc de la primera meitat del segle XIII. Aquest escriví en francès, entre 1223 i 1230, una crònica universal basada principalment en la tan divulgada *Historia scholastica* de Pere Comèstor, escrita per aquest autor francès devers 1173; en les *Històries* d'Orosi, l'historiador hispànic de principis del segle V; en l'*Eneida*, i en uns *romans* en vulgar relatius a Tebes i a Troia. A la darrera del segle XIV aquest text fou objecte d'una segona redacció, que fou traduïda, potser després de sofrir alguna nova ampliació, al català. El traductor no es limità al trasllat del text francès en un llenguatge força agradable, però amb alguns gallicismes ben palesos, sinó que hi interpolà en el lloc adient la *Medea* de Sèneca, traduïda potser per Antoni de Vilaragut, i el *Raonament d'Escipió e Aníbal* de fra Antoni Canals ¹³.

En un moment indeterminat, però anterior a 1431, fou feta una altra traducció d'aquesta mateixa obra, amb grans supressions i transposicions i interrompent-la poc després de la mort d'Alexandre *el Gran*. El llenguatge d'aquesta segona traducció es ressent també de nombrosos gallicismes ¹⁴.

La data de 1425 és la que porta una de les més elaborades entre les nostres cròniques universals ¹⁵. Encara que és escrita sobre la base de la *Historia scholastica* de Pere Comèstor per als temps antics i de la *Crònica dels reis d'Aragó e comtes de Barcelona* i les cròniques de

els que han vingut darrera d'ell." Per altra banda no sabem que enlloc hagi estat identificat un topònim com Perpejà, ni com Parpejà, forma adoptada per alguns ben arbitràriament. La forma "Perpenjà" no és gens infreqüent en els nostres manuscrits medievals.

12. Ms. esp. 11 de la Bibl. Nat. de París. Veg. Bohigas, *El repertori*, EUC, XV (1930), pàgs. 207 ss., i XVI (1931), pàgs. 246 ss.

13. Ms. 352 de la Bibl. de Catalunya. Veg. Bohigas, *op. cit.*, XVI (1931), pàgs. 93 ss.

14. Ms. esp. 13 de la Bibl. Nat. de París. Veg. Bohigas, *op. cit.*, XV (1930), pàgs. 197 ss. Diem que aquest text ha d'ésser anterior al 1431 perquè aquesta és la data d'una nota d'aquest manuscrit posterior a la lletra del dit text, com ja ha estat assenyalat per Bohigas, pàg. 202.

15. Ms. 82 (antic 21-2-13) de la Bibl. Universitària de Barcelona.

Desclot, Muntaner i Pere *el Cerimoniós* per als temps medievals, aquests textos hi són sovint modificats i sofreixen abundants interpolacions. Així, volent començar la història des dels esdeveniments més reculats, no s'accontenta com les altres cròniques amb partir de la creació del món segons el Gènesi, sinó que inicia el relat amb la creació dels àngels i la caiguda d'una part d'aquests, narració que ocupa quasi la totalitat dels cinc primers capítols i que és treta en la seva major part del *Llibre dels àngels* de Francesc Eiximenis, acabat el 1392. Al llarg de l'obra apareixen moltes d'altres interpolacions procedents d'obres tan diverses com el *Speculum historiale* de Vicenç de Beauvais; les *Antiquitats judaiques* de Josefus; les *Etimologies* de sant Isidor; el *Gènesi d'Esriptura* abans esmentat, o almenys alguna de les seves fonts; les *Dècades* de Titus Livi, conegudes segurament a través d'una versió francesa, com ho indica la forma afrancesada d'alguns dels noms propis¹⁶, i molts d'altres textos. A remarcar que esmenta més d'un cop el testimoni de Jaume Domènec¹⁷ i que interpola un bestiar, probablement d'origen provençal¹⁸, potser per influència dels passatges que el Levític dedica als animals purs i impurs. No oblidem que la Bíblia és el model que tenen tothora present els autors de cròniques universals medievals.

En l'únic manuscrit que conservem d'aquesta *Crònica universal de 1425* s'observen nombrosos espais deixats en blanc segurament per enriquir la narració amb altres aportacions ulteriors. Es tracta, doncs, d'una obra que indubtablement no va arribar a ésser enllestida del tot. Historia fins als primers temps del regnat d'Alfons *el Magnànim*; els seus darrers capítols procedeixen sens dubte d'una de les genealogies dels reis d'Aragó tan divulgades en els segles xiv i xv, potser enriquides amb alguns pocs records personals de l'anònim autor.

La llengua d'aquesta obra és ja completament normal i sense llatínismes abusius. En realitat aquesta etapa llatinista sembla aturar-se en

16. L'Horaci vencedor en l'episodi dels Horacis i Curiacis és anomenat "Oraces", i Horaci Pulvillus és dit "Oraçe".

17. En un passatge (f. 81 c) diu: "en lo Viçens historial, segons diu mestre Jaume Domènec, se recita que foren .iiii. Ercoles en lo món". En un altre indret (f. 85 d) posa: "Lo món, segons que diu Josefus, e mestre Jacme Domènec e Gatzel, dien que és radon axí com .i.^a poma."

18. No és cap dels estudiats per Ramon d'Alòs-Moner en el seu discurs d'entrada a l'Acadèmia el 1924, ni té relació amb cap d'ells. És molt semblant, però no igual, al provençal que publica Carl Appel en la seva *Provenzalische Chrestomathie* (Leipzig, 1912), pàgs. 201 ss. Fou estudiat superficialment i editat per Saverio Panuzio, *Bestiaris*, I, ENC, 91 (Barcelona, 1963), pàgs. 28 ss.; i II, ENC, 92 (Barcelona, 1964), pàgs. 115 ss.

la historiografia en la primera dècada del segle xv; caldrà esperar el darrer quart d'aquest perquè tornem a trobar-nos en obres d'història amb una prosa d'imitació llatina i en aquest nou període ja d'intenció classicitzant. El *Recort* del barceloní Gabriel Turell, datat el 1476¹⁹, és un dels primers testimonis d'aquesta nova etapa, que correspon a una moda literària que té com a figura més representativa fora del camp historiogràfic la del valencià Joan Roís de Corella.

Dos anys més tard de la data de la crònica anterior era acabada, segurament a València, la que podríem anomenar *Crònica universal de 1427*²⁰. Es tracta d'un text de menors proporcions que els estudiats abans i que té per fonament principal el *Speculum* de Vicenç de Beauvais i les Cròniques dels papes i dels emperadors de Martí de Tropicau, abundantment interpolats ambdós textos amb narracions generalment de caràcter llegendari. Quant als capítols dedicats a la història catalana, es fa difícil d'assenyalar-ne la font, degut a la forma extraordinàriament resumida amb què la tracta. També aquí intercala narracions llegendàries d'origen incert. Acaba la narració amb nombroses notes de fets diversos del temps d'Alfons *el Magnànim*, dedicant especial atenció als esdevinguts a València i al seu regne²¹.

Així es clou el període de les cròniques universals catalanes iniciat amb l'obra de Jaume Domènec el 1360. Durant seixanta-set anys hi ha a casa nostra en aquesta especialitat historiogràfica una activitat verament excepcional, reflex indubtablement de l'interès que la nostra gent sentia per la coneixença d'altres temps i d'altres pobles. Però quan, en temps del *Magnànim*, es desconnecten els ideals del poble de les directrius de la política reial, aquell va recloent-se dins ell mateix i va perdre aquella curiositat universal que havia constituït una de les seves característiques més destacades durant els regnats de Pere III, Joan I i Martí *l'Humà*. La terrible guerra sostinguda contra Joan II i les seves conseqüències, i l'allunyament definitiu dels elements rectoris de la nostra política exterior a partir de Ferran *el Catòlic*, havien d'accentuar

19. Gabriel Turell, *Recort*, ENC, 67 (Barcelona, 1950). L'estil classicitzant és més visible en els fragments totalment originals que en els que procedeixen quasi inalterats de les *Històries e conquestes* de Tomic.

20. Ms. 17.711 de la Bibl. Nacional de Madrid. Veg. Bohigas, *Notas sobre algunas crónicas*, pàgs. 78 ss.

21. L'acabament sembla un dietari de fets diversos, preferint els esdevinguts a València des del 1421 al 1427. El darrer és una inundació del Túria que "féu molt dan en los camps; axí mateix féu gran mal en Aragó e per tota la ribera del riu avall tro en València".

aquella reclusió fins a fer-la quasi absoluta en l'esfera de la historiografia. Caldrà la Renaixença, i àdhuc un estadi avançat d'aquesta, perquè en aquest pla, com en tants d'altres, tornem a una relativa normalitat.